

ЛІНГВІСТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ОЗНАКАМИ ТЕКСТУ

LINGUISTIC FUNDAMENTALS OF FORMING PRIMARY SCHOOL LEARNERS' SPEECH COMPETENCE WHILE INTRODUCING TEXT FEATURES

У статті розглядається актуальна проблема теорії та методики навчання української мови в початковій школі – формування мовленнєвої компетентності учнів у процесі роботи над текстами різних типів, стилів і жанрів. Відповідно до Державного стандарту початкової освіти (2018) основна мета сучасної школи полягає у всебічному розвитку особистості дитини, її здібностей і талантів, ключових компетентностей і наскрізних умінь з урахуванням вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей і потреб [2, с. 124]. Безсумнівно, важливим компонентом цього багатогранного і водночас складного процесу є розвиток усіх видів мовленнєвої діяльності учнів початкових класів, оскільки від вільного оволодіння рідною мовою значною мірою залежить загальний розвиток людини, формування її цінностей і світогляду, вміння налагоджувати стосунки і взаємодіяти з іншими людьми, самоідентифікація та самореалізація в різних галузях суспільної діяльності. У дослідженні з'ясовано, що в основу процесу формування мовленнєвої компетентності здобувачів початкової освіти покладено сприймання-розуміння, відтворення, елементарний аналіз, створення і редагування висловлювань різних типів, стилів і жанрів в усній та письмовій формах. Лінгвістичними засадами такої роботи на уроках мови й розвитку мовлення є основні поняття лінгвістики та стилістики тексту, якими повинні володіти вчителі початкової школи. Автори статті виокремлюють і теоретично обґрунтовують найбільш важливі з них для організації та проведення ефективної роботи з формування мовленнєвої компетентності дітей молодшого шкільного віку, а саме: текст, інформативність тексту, тема тексту, головна думка, ключові (опорні) слова тексту, цілісність змісту, зв'язність викладу, структурно-смілова завершеність, членованість, структурна організація тексту, лінійність і модальність тексту.

Ключові слова: компетентнісний підхід, мовленнєва компетентність, учні почат-

кових класів, лінгвістика тексту, текст, категоріальні ознаки тексту, структура тексту.

The focus of the paper is on the significant issue of theory and methodology of teaching the Ukrainian language at primary school, namely forming primary school learners' speech competence while working on the texts of various types, styles and genres. According to the State Standard for Primary Education (2018) the main goal of a modern school is to develop child's personality, abilities and talents, key competences and lifelong learning skills taking into consideration age and individual, psychological and physiological characteristics and needs of every child [2, c. 124]. Undoubtedly, much attention is given to the multifaceted as well as complex process which is the development of all types of primary school learners' speech activity since integrated personality shaping, values and worldview formation, the ability to build relationships and interact with other people, self-identification and self-realization in different fields of social activity greatly depends on native language fluency and mastery. The study has confirmed that forming primary school learners' speech competence is based on perception-understanding, reproduction, elementary analysis, making and editing statements of various types, styles and genres in oral and written forms. Consequently, the linguistic fundamentals of such activity in the Ukrainian language and speech development classes are the basic concepts and categories which pre-service primary school teachers should know. The researchers have outlined and theoretically justified the most efficient of them for forming primary school learners' speech competence. They are as follows: text, text informativity, the topic of the text, the main idea, key words, text cohesion and coherence, semantic and structural completeness, discretion, text structure, text linearity and modality.

Key words: competence approach, speech competence, primary school learners, text linguistics, text, text category, text structure.

УДК 373.3.016:81-028.31
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/49.2.11>

Янко Н.О.,
канд. пед. наук, доцент,
доцент кафедри мов
і методики їх викладання
Національного університету
«Чернігівський колегіум»
імені Т.Г. Шевченка
Коновець І.О.,
Вихователь
Чернігівського ДНЗ № 43 «Світлячок»
Чернігівської міської ради
Чернігівської області
Максак І.В.,
викладач кафедри мов
і методики їх викладання
Національного університету
«Чернігівський колегіум»
імені Т.Г. Шевченка

Постановка проблеми у загальному вигляді.

На сучасному етапі реформування освіти в Україні початкова її ланка перейшла на новий зміст і структуру. Упровадження методик компетентнісно й особистісно орієнтованого навчання та виховання, гармонійного розвитку особистості дитини, її творчих здібностей визнано пріоритетними чинниками забезпечення якості початкової освіти, що відображено в низці нормативних документів – Концепції «Нова українська школа» (2016), Державному стандарті початкової освіти (2018), Типових освітніх програмах (2018, 2019). Урахування основних положень зазначених документів у шкільній практиці

зумовлює перегляд усталених стратегій навчання мови і розвитку мовлення здобувачів початкової освіти, зокрема посилення практичної спрямованості процесу оволодіння рідною мовою, підпорядкування засвоєння мовної теорії інтересам мовленнєвого розвитку школярів, формуванню в них ключової комунікативної компетентності. Робота над текстами різних типів, стилів і жанрів є основою для ефективного розвитку всіх видів мовленнєвої діяльності учнів початкових класів на уроках української мови в умовах Нової української школи (НУШ).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ретроспективний аналіз лінгводидактичних до-

сліджень засвідчив, що важливість вивчення навчального матеріалу в тісному зв'язку з мовленнєвим розвитком здобувачів початкової освіти здавна привертала увагу науковців. Ще у дореволюційний період педагоги Ф. Буслаєв, М. Бунаков, І. Срезневський, К. Ушинський, Д. Тихомиров та ін. зазначали про необхідність практичного оволодіння рідною мовою, намагалися обґрунтувати ефективні методи і прийоми, дібрати систему вправ і творчих завдань, спрямовану на вироблення в учнів умінь доцільно послуговуватися засобами мови у власних висловлюваннях різних типів і стилів. Вони рекомендували проводити роботу над текстом у декількох аспектах: поєднувати читання текстів із завданнями на перевірку розуміння їх змісту, на елементарний аналіз використаних у тексті мовних одиниць, з'ясування їх ролі для вираження зв'язної думки, а також із творчими завданнями на переказ та побудову учнями висловлювань певного типу. Починаючи з 20-30 рр. ХХ ст. у вітчизняній лінгводидактиці питання формування в дітей молодшого шкільного віку мовленнєвих умінь і навичок, зокрема текстотворчих, досліджували С. Русова, В. Сухомлинський, В. Мельничайко, М. Плющ, Н. Грипас, Л. Варзацька та ін. Аналіз сучасних досліджень, присвячених проблемі формування мовленнєвої компетентності учнів початкових класів на матеріалі текстів різних типів, стилів і жанрів, дає змогу зробити висновок про їх різноплановість. У дисертаційних дослідженнях, навчально-методичних посібниках і наукових публікаціях розглядаються такі питання: граматики-стилістичний аналіз тексту як засіб розвитку мовлення молодших школярів (Бадер В.), розвиток творчих здібностей молодших школярів у роботі над текстом на уроках української мови (Будій Н.), формування умінь використовувати частини мови як функціонально-стилістичні засоби зв'язності тексту (Гац Н.), ознайомлення учнів із поняттям «текст», його будовою (Грона Н., Лобчук О., Пономарьова К. та ін.), формування мовленнєвої компетентності учнів у процесі побудови текстів різних типів (Калмикова Л., Харченко Н.; Міненко Л., Пономарьова К., Порядченко Л.) і стилів мовлення (Бадер В., Грона Н., Собко Л., Сугейко Л., Янко Н.) та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Спостереження за організацією освітнього процесу на уроках української мови, анкетування і бесіди з учителями початкових класів НУШ, аналіз результатів контрольних зрізів щодо рівня оволодіння школярами різними видами мовленнєвої діяльності дають підстави стверджувати, що проблема формування мовленнєвої компетентності здобувачів початкової освіти у процесі роботи над текстами різних типів, стилів і жанрів потребує подальшого розроблення. В усних і письмових монологічних висловлюваннях учнів початкових класів було виявлено низку мов-

леннєвих помилок і недоліків, що спричиняли порушення зв'язності й логічності викладу, стильової єдності висловлювань, свідчили про неусвідомлення основних ознак текстів різних типів, лексичну бідність мовлення.

Мета статті – обґрунтувати лінгвістичні засади роботи з формування мовленнєвої компетентності здобувачів початкової освіти у процесі ознайомлення з основними ознаками тексту.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на те, що лінгвістика тексту як мовознавча наука виникла ще в 60-х рр. ХХ ст., єдиного, загальноприйнятого визначення її основного поняття й донині не існує. У сучасних дослідженнях «текст» (від латин. *textum* – «зв'язок», «поєднання», «тканина») тлумачиться по-різному: як одиниця найвищого рівня мовної системи; мовна одиниця, що виражає судження; цілісне і зв'язне повідомлення, створене для передавання та збереження інформації; цілісна комунікативна одиниця, продукт мовленнєвої діяльності; група, сукупність фраз (речень); усний або писемний мовленнєвий масив; структурно-смісловна єдність тощо. Крім того, окреслюючи поняття «текст», більшість науковців (Кочан І., Мамчур Л., Пентиліук М., Іващенко О. та ін.) констатує, що в сучасній лінгвістиці текстом називають висловлювання, не співвідносні ні за структурою, ні за обсягом, ні за способом викладу інформації. З одного боку, текст – це «висловлювання, що складається з одного або декількох речень, які є окремим елементом комунікації (прислів'я: *Діло майстра величає*; заклики: *Любіть Україну!*; крилаті вислови: *Учитесь, читайте, і чужому научайтесь, й свого не цурайтесь*; загадки: *Через воду він проводить, а сам з місця вік не сходить* та ін.), а з іншого – складне структурно-семантичне утворення на зразок повісті, епопеї тощо» [18, с. 430].

У «Новому тлумачному словнику української мови» (укладачі В. Яременко, О. Сліпушко) подаються такі значення лексеми «текст»: 1) відтворена письмово або в друкованому вигляді авторська праця, документ, пам'ятка тощо; 2) зміст певного словесного твору; 3) основна частина друкарського набору без коментарів, виносок, приміток, малюнків; 4) літературний або інший твір, його уривок для читання, аналізу; 5) шрифт, розміром близько 8 мм [11, с. 514]. У сучасній енциклопедії «Українська мова» (за ред. І. Муромцева) текст розглядається як «писемна або усна група речень, об'єднаних смисловими і формально-граматичними зв'язками, спільною темою, що становить собою логічне висловлювання» [15, с. 355].

П. Дудик визначає текст як писемний або усний мовленнєвий масив, багатослівну семантичну і граматичну єдність, утворену одним чи кількома реченнями, що виражають завершену думку [3, с. 278].

Ф. Бацевич і А. Загнітко тлумачать це поняття, беручи до уваги положення комунікативної лінгвістики:

«Текст – це результат спілкування (комунікації), його структурно-мовна складова і одночасно реалізація...» (Бацевич Ф. [1, с. 147]); «Текст – породження комунікативно-пізнавальної діяльності, її утворення і продукт»; «...певна система комунікативних елементів, функціонально (для відповідної конкретної мети) об'єднаних в єдину замкнуту ієрархічну структуру спільною концепцією або задумом (комунікативною інтенцією)» (Загнітко А. [5, с. 30–31]).

М. Пентиліук, О. Іващенко передусім звертають увагу на структурну організацію тексту і розглядають його як усне або писемне висловлення, що складається з кількох чи багатьох речень, характеризується змістовою та структурною завершеністю, певним ставленням автора до змісту висловленого [13, с. 310].

А. Мамалига здійснює аналіз поняття «текст» в різних аспектах. Як зазначає науковець, у семантичному плані текст сприймається як «закінчене, зв'язне змістове ціле»; у плані мовленнєвої діяльності – це «результат цілеспрямованого мовленнєвого акту, безпосередньо сама мовленнєва діяльність, підпорядкована певному комунікативному завданню»; за прагматичним тлумаченням текст – «інструмент мовної комунікації між відправником та одержувачем», а з інформативного погляду – «“зображення світу” з різним ступенем об'єктивності» [8, с. 456].

Найбільш обґрунтоване, чітко окреслене тлумачення поняття, на наш погляд, пропонує Н. Пасік: «Текст – це закінчене мовленнєве утворення, змістова структурно-граматична єдність, об'єктивована в усній чи письмовій формі, утворена за законами даної мови, що має автономний зміст, характеризується замкнутістю, зв'язністю, складається з ряду надфразних єдностей, об'єднаних різними типами лексичного, граматичного, логічного, стилістичного зв'язку, і має певну прагматичну настанову» [12, с. 22].

Як пояснюють лінгвісти, така різноплановість визначень тексту як одиниці найвищого рівня мовної системи зумовлена низкою причин. На думку О. Селіванової, основними з них є такі: 1) абсолютизація структурної організації тексту і граматичних засобів зв'язності; 2) формально-структурна, жанрово-стилістична різноманітність текстів та способу їх репрезентації; 3) багатоплановість підходів до вивчення тексту (онтологічний, гносеологічний, власне лінгвістичний, психологічний, прагматичний, комунікативний, структурний, когнітивний та ін.); 4) звуження функції тексту до рівня складника комунікативного процесу; 5) абсолютизація у складі дефініції певної категорії або кількох категорій тексту [14, с. 491–492].

Зауважимо, що в шкільному курсі мовно-літературної освіти термін «текст» найчастіше застосовується для позначення відрізка мовлення, що має специфічне мовне оформлення та характеризується смисловою і граматичною цілісністю, функ-

ціонально-стилістичною спрямованістю. З огляду на мету нашого дослідження розглядаємо **текст** як цілісну комунікативну одиницю, продукт мовленнєвої діяльності, сприймання-розуміння, елементарний аналіз, відтворення і створення якого є засобом формування мовленнєвої компетентності здобувачів початкової освіти.

Тексту як одиниці найвищого рівня мовної системи властива низка ознак та якісних характеристик. Розглянемо детальніше лише ті, які, на наш погляд, є найбільш важливими для забезпечення результативності процесу формування мовленнєвої компетентності учнів початкових класів на матеріалі текстів різних типів, стилів і жанрів. До таких категоріальних ознак тексту відносимо *інформативність, цілісність, зв'язність, завершеність, членованість, лінійність* і *модальність*.

Значна кількість науковців (Єщенко Т., Лобчук О., Мамчур Л. та ін.), спираючись на дослідження російського мовознавця І. Гальперіна, розглядають **інформативність** як найважливішу категорію, притаманну лише тексту, й виділяють три основні види інформації в ньому: фактуальну, концептуальну і підтекстову. *Фактуальна інформація* містить повідомлення про певні факти, процеси, події, явища, місце дії та її час тощо. *Концептуальна інформація*, як зазначають науковці, відображає авторський світогляд, його морально-етичні погляди й переконання, естетичні вподобання. Цей вид інформації розкриває задум автора, хоча й не завжди чітко виражений словами. *Підтекстова інформація* – прихований смисл слів і словосполучень. Вона впливає на концепт тексту, відповідає задуму автора або суб'єктивному сприйманню-розумінню його змісту реципієнтом (читачем або слухачем) [4, с. 168; 7, с. 18; 9, с. 4].

У початковій школі інформативність тексту розглядається через розкриття його теми та головної думки, виділення ключових слів тексту, добір до нього заголовку, виявлення власного ставлення учнів до предмета мовлення, його оцінку чи експресивну характеристику.

Тема тексту – це те, про що говориться в ньому, тобто предмет мовлення. Для того щоб текст мав чітке тематичне спрямування, усі його компоненти повинні бути об'єднані однією темою [7, с. 18]. Процес розгортання загальної теми відбувається на рівні *мікротем*, які містять інформацію про те, що саме говориться в тексті, про основний предмет мовлення і предмети, пов'язані з ним. Своєрідними «провідниками» теми є *ключові (опорні) слова*. Вони відображають зміст тексту і допомагають відтворити його під час переказу. В усному мовленні опорні слова виділяються логічним наголосом.

Головна думка тексту – це відповідь на поставлене в темі запитання. У тексті найчастіше вона міститься на його початку або в заголовку

(щоб налаштувати реципієнта на сприйняття інформації), у кінці тексту (щоб підбити підсумки), рідше – в іншій частині тексту [7, с. 18]. Оскільки головна думка в будь-якому висловлюванні розвивається, у тексті можна визначити «дане», або «відоме» (те, про що вже було сказано), і «нове».

Для того, щоб учням початкових класів було легше визначити тему й головну думку тексту, їм доцільно запропонувати дати відповіді на такі запитання: *про що говориться в тексті? що хотів сказати автор?*

Виокремлюючи ознаки тексту, Ф. Бацевич, Т. Єщенко, І. Кочан, Л. Мамчур та ін. особливого значення надають категоріям цілісності та зв'язності. Як зазначають дослідники, **цілісність**, або **когерентність, тексту** (від латин. *cohaerentia* – «зв'язок», «зчеплення») може бути **змістовою** (смысловую), **структурно-граматичною**, **комунікативною**. **Змістова** (смыслова) **цілісність** полягає в єдності теми і змісту тексту. **Структурно-граматична цілісність** виявляється в єдності типів, стилів і жанрів мовлення, забезпечується узгодженістю граматичних форм (особи, часу, способу дієслів-присудків тощо). **Комунікативна цілісність** тексту репрезентується єдністю намірів комунікантів, мети мовлення та їх результатів [1, с. 149; 4, с. 143; 6, с. 33; 9, с. 4]. Ознайомлення здобувачів початкової освіти на уроках української мови з категорією цілісності тексту доцільно здійснювати у процесі елементарного аналізу й редагування деформованих текстів різних типів, стилів і жанрів, зміст яких частково не відповідає темі або меті висловлювання, у яких спостерігається недотримання типу мовлення або стильової єдності висловлювання.

З когерентністю тексту тісно пов'язана категорія **завершеності**, тобто його формальна та змістова закритість, закінченість. Однак у сучасній лінгвістиці обстоюється думка про те, що завершеність як вичерпне змістове і структурне вираження задуму автора властива лише конкретним текстам із чітко визначеними межами. Так, Л. Мамчур стверджує: «Існують тексти, які не завершені автором з певною метою – змусити комуніканта висловити своє ставлення до почутого або прочитаного, продовжити розкриття теми, певних подій у просторі і часі та ін.» [9, с. 4]. Для формування в учнів початкових класів комунікативних умінь, пов'язаних з категорією завершеності тексту, необхідно застосовувати завдання на спостереження й усвідомлення школярами необхідності розкриття теми висловлювання, закінченості головної думки, важливості обґрунтування висновків.

Категорія **зв'язності** сприяє розвитку теми тексту, забезпеченню його цілісності. Ця ознака тексту, на думку Т. Єщенко, виявляється як в семантико-граматичному, так і в структурно-композиційному інтегруванні окремих його частин в словесну

єдність, смислове ціле [4, с. 145]. Зауважимо, що в сучасній лінгвістиці на позначення типів і засобів зв'язності тексту нерідко використовують термін **когезія** (від латин. *cohaesus* – «зв'язаний», «зчеплений»). До засобів зв'язності тексту відносять мовні одиниці різних рівнів: **лексичні** (повтори слів, тематичні групи лексики, синоніми, антоніми, співвідношення вищо-часових і способових дієслівних форм), **морфологічні** (сполучники, сполучні слова, особові та вказівні займенники, деякі розряди прислівників, модальні частки тощо), **синтаксичні** (порядок слів, порядок розташування речень у тексті, уживання вставних слів, паралелізм частин складних речень тощо), **стилістичні** (градація, еліпс, неповні речення, риторичні речення тощо), **ритмомелодійні** (інтонація, паузи, наголос та ін.).

Як свідчить дослідження А. Мамалиги [8], елементи і компоненти тексту можуть поєднуватися різними типами зв'язку: ланцюговим, паралельним, інтегративним, корелятивним, тематичним, контактним, дистантним тощо. У чинних підручниках з української мови і читання для учнів 2-4 класів найбільш поширеними є тексти з ланцюговим і паралельним зв'язками між реченнями. **Ланцюговий зв'язок** ґрунтується на лінійній послідовності, спільності компонентів. Семантична цілісність тексту з таким типом зв'язку досягається шляхом повторення окремих елементів попереднього речення (лексичних повторів, уживання синонімів, перифраз, родових понять) або заміни їх на особові й вказівні займенники (він, цей, такий, той та ін.), прислівники (там, тут, тоді і под.). За **паралельного зв'язку** речення в тексті відносно самостійні, граматично не пов'язані з іншими; вони поєднані лише смисловими відношеннями, що зумовлюються семантичною структурою тексту [8, с. 457–460; 16, с. 449]. Зауважимо, що добираючи тексти різних типів для використання на уроках мови і розвитку мовлення, учитель початкових класів має враховувати, що в межах одного тексту можуть поєднуватися різні типи зв'язку між реченнями. Ланцюговий зв'язок між реченнями найчастіше використовується в текстах-розповідях і міркуваннях, а паралельний – для опису подій, станів, явищ тощо.

Структурування тексту на відносно самостійні частини, елементи називають **членованістю**, або **дискретністю**. У процесі членування тексту лінгвісти пропонують враховувати різні ознаки: глибинні й поверхові, концептуальні і методичні, змістові й технічні, об'єктивні та суб'єктивні. Зокрема, **глибинне членування** тексту пов'язане з поділом на мікротеми, а **поверхове** – з паузами. **Концептуальне членування** є логічним обґрунтуванням поділу тексту на частини, яке підпорядковується **методичній** меті – оформленню твору, реферату, формули тощо. **Змістове й технічне** членування тексту зумовлюють відповідну поліграфічну рубрикацію – оформлення заголовків, поділ на розділи, парагра-

фи, пункти, абзаци тощо. *Об'єктивне* і *суб'єктивне* членування пов'язане з авторським задумом, його розумінням дискретності [6, с. 38; 10, с. 8].

До мінімальних структурних одиниць тексту відносять складне синтаксичне ціле (ССЦ) і абзац. У вітчизняній лінгвістиці під «**складним синтаксичним цілим**» (або за іншою термінологією «*синтаксична єдність*», «*надфразна єдність*», «*прозова строфа*») розуміють сукупність двох і більше самостійно оформлених речень (висловлень), об'єднаних семантично і синтаксично в єдине смислове ціле [13, с. 310; 16, с. 448; 17, с. 628]. З огляду на свою складність означене поняття не використовується в початковому курсі мовно-літературної освіти, проте поділ тексту на частини, його аналіз відбувається саме з позицій ССЦ. Зокрема, у структурі складного синтаксичного цілого прийнято виділяти три основні частини: 1) зачин – початок думки, теми; 2) основну частину – виклад теми, розгортання думки; 3) кінцівку – висновок. За результатами лінгвістичних досліджень (Грони Н. [10], Лобчук О. [7] та ін.), усі три частини не завжди наявні в складному синтаксичному цілому, проте така будова ССЦ є найбільш типовою.

Важливо також зазначити, що складне синтаксичне ціле не можна ототожнювати з **абзацом**. ССЦ найчастіше містить два-три абзаци, водночас в одному абзаці може бути два та більше ССЦ [16, с. 450; 17, с. 636]. Як стверджує більшість науковців (Дудик П. [3], Єщенко Т. [4], Загнітко А. [5] та ін.), абзац виконує в тексті три основні функції: 1) *логіко-смислову*, яка полягає у відображенні логічних міркувань автора; 2) *експресивно-емоційну*, що передбачає розкриття емоцій, почуттів автора, його ставлення до зображуваного в тексті; 3) *акцентно-видільну*, яка репрезентується через бажання автора виокремити в тексті найважливішу, на його погляд, інформацію. Поділ тексту на абзаци залежить від жанру і стилю мовлення, задуму автора, розуміння ним змісту і композиції тексту. Учні початкових класів мають засвоїти, що на письмі абзац позначається відступом управо в новому рядку тексту («червоним рядком»), а в усному мовленні характеризується специфічною інтонацією: довшою паузою, ніж між реченнями в середині абзацу, та підвищенням тону голосу на його початку.

У сучасній лінгвістиці **лінійність тексту** розглядається як категорія, що дає змогу організувати дискретні мовні одиниці в певну послідовність, спрямувати виклад думки в певному напрямі [9, с. 4]. Особливу увагу вчені звертають на взаємозв'язок лінійності тексту з категорією **континууму**, що в перекладі з латин. мови *continuum* означає «безперервний», «суцільний». Під континуумом тексту розуміють логічну послідовність фактів, подій, явищ, які розгортаються в часі й просторі, їх взаємозалежність [6, с. 144;

9, с. 4; 10, с. 9]. Формування вміння складати план тексту, помічати в ньому слова, що вказують на часові, причинно-наслідкові відношення між реченнями, робота над попередженням і усуненням логічних помилок є важливим підґрунтям для усвідомлення учнями початкових класів вищезазначених ознак тексту.

Зв'язок змісту тексту з реальною дійсністю відображає категорія **модальності**, або **референційності**. Як зазначають Н. Грона, Т. Єщенко, І. Кочан, ця категоріальна ознака тексту розкриває ставлення автора до предмета мовлення, його оцінку щодо реальності / ірреальності, можливості, необхідності або бажаності, достовірності повідомлення, значення ствердження / заперечення [4, с. 173–175; 6, с. 42; 10, с. 9]. Ознайомлення учнів початкових класів з цією ознакою тексту (без уживання терміна) полягатиме в пропедевтичному засвоєнні виражально-зображувальних засобів української мови, усвідомленні їх ролі для вираження думки.

Висновки. Формування мовленнєвої компетентності учнів початкових класів – багатогранний і водночас складний процес, в основу якого покладено сприймання, відтворення й аналіз, створення і редагування учнями усних та письмових висловлювань різних типів, стилів і жанрів. Лінгвістичну основу такої роботи на уроках української мови в початковій школі становлять теоретичні відомості з лінгвістики і стилістики тексту, зокрема:

- текст – багатозначне поняття, під яким у сучасній лінгвістиці розуміють одиницю найвищого рівня мовної системи з багаторівневою структурно-композиційною, змістовою і комунікативною організацією;

- до основних категоріальних ознак тексту належать інформативність, цілісність, зв'язність, завершеність, членованість, лінійність і модальність;

- між реченнями в тексті існують різні види зв'язку. Найбільш типовими у текстах вправ підручників з української мови і читання для учнів початкових класів є ланцюговий (послідовний) і паралельний зв'язки;

- мінімальними структурними компонентами тексту є складне синтаксичне ціле (ССЦ) і абзац. У ССЦ прийнято виділяти три структурно-композиційні частини: зачин, основну частину, кінцівку (висновок). Абзац – це частина тексту, об'єднана мікротемою; він не має чітко вираженої форми і може становити собою складне синтаксичне ціле або його частину, охоплювати декілька ССЦ, рідше – це одне просте чи складне речення.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в теоретичному обґрунтуванні й розробленні моделі поетапного формування мовленнєвої компетентності учнів початкових класів у процесі роботи над текстами різних типів, стилів і жанрів на уроках української мови в умовах НУШ.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підруч. Київ : Академія, 2004. 344 с.
2. Державний стандарт початкової освіти. *Нова українська школа: поради для вчителя* / за ред. Н. Бібік. Київ : Літера ЛТД, 2019. С. 124–161.
3. Дудик П. С. Стилїстика української мови : навч. посіб. Київ : Академія, 2005. 368 с.
4. Єщенко Т. А. Лінгвістичний аналіз тексту: навч. посіб. Київ : Академія, 2009. 264 с.
5. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису : монографія. 2-ге вид., виправл. і доп. Донецьк : ДонНУ, 2007. 294 с.
6. Кочан І. М. Лінгвістичний аналіз тексту : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Знання, 2008. 423 с.
7. Лобчук О. Знання про текст як система орієнтирів у побудові висловлювань різних типів. *Початкова школа*. 2002. № 4. С. 17–21.
8. Мамалига А. І. Синтаксичні конструкції зв'язного мовлення. *Сучасна українська мова : підруч.* / за ред. О. Д. Пономарева. 3-тє вид., перероб. Київ : Либідь, 2005. 488 с.
9. Мамчур Л. Лінгвістичні основи формування комунікативних умінь текстотворення. *Українська мова і література в школі*. 2009. № 2. С. 2–6.
10. Методика формування текстотворчих умінь учнів молодшого шкільного віку : метод. реком. / укл. : Н. В. Грона. Ніжин, 2015. 216 с.
11. Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. / укл. : В. Яременко, О. Сліпушко. 2-ге вид., випр. Київ : Аконіт, 2008. Т. 3. С. 514.
12. Пасік Н. М. Лінгвістичний аналіз художнього тексту : навч. посіб. для студ. філол. фак-ту. Ніжин : НДПУ ім. Гоголя, 2003. 206 с.
13. Пентиліук М. І., Іващенко О. В. Українська мова : підручник-комплект. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Ленвіт, 2013. 415 с.
14. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підруч. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.
15. Українська мова : енциклопедія / за ред. І. В. Муромцева. Київ : Майстер-клас, 2011. 400 с.
16. Шевчук С. В., Кабиш О. О., Клименко І. В. Сучасна українська літературна мова : навч. посіб. Київ : Алерта, 2017. 544 с.
17. Ющук І. П. Українська мова. Київ : Либідь, 2004. 640 с.
18. Янко Н. О., Паршукова М. В. Підготовка майбутніх учителів початкової школи до ознайомлення учнів із елементами ділового мовлення (лінгвістичний аспект). *Молодий вчений*. 2020. № 5 (81). С. 426–431.